

Kovács Éva

Helynévrendszerek sajátosságainak vizsgálata Árpád-kori oklevelekben*

1. A magyar nyelvtörténet számára a 11–13. századi tulajdonnevek nélkülözhetetlen források (vö. TÓTH V. 2001: 11), mivel e nyelvi elemek segítségével következtetni tudunk az akkori magyar nyelv hangzására, szókészletének és szóalkotási módjainak jellegzetességeire. Ezáltal nem csupán a nyelvünkről szerezhetünk több információt, hanem a nyelv használóinak életéről, műveltségéről való ismereteink is gyarapodhatnak, ugyanis — a magyar nyelv történetével foglalkozó munkákban elterjedt gondolat szerint — bármely kor nyelve híven tükrözi az azt használó közösség szellemi és anyagi kultúráját (vö. HOFFMANN 2007: 61–2). A kétféle tulajdonnévtípus közül a helynevek jobban használhatók történeti forrásként, mint a személynevek. A helynévszórványok esetében ugyanis a lokalizáció területi vonatkozásban teszi azonosíthatóvá a nyelvi elemeket, és összekapcsolja őket az adott hely későbbi említéseivel, előfordulásaival. Az általános megítélés szerint a helynévállomány nyújtja a legbiztosabb forrásanyagot a kutatók számára nemcsak a fentebb említettek miatt, hanem azért is, mert a helynevek változását sokkal inkább nyelvi tényezők alakítják, mint a személynevekét, ahol főleg nyelven kívüli (kulturális, társadalmi) tényezőkkel számolhatunk (vö. MELICH 1906: 49, BENKŐ 1996a: 400, BENKŐ 1996b: 5–6, HOFFMANN 1996: 114–5).

2. A helynevekhez kutatóink különféle szempontok szerint közelítettek: például egy-egy meghatározott területi egység helynévanyagának összegyűjtése és rendszerszerű feldolgozása, egy-egy helynév etimológiai vizsgálata, helynévfajták szerinti elemzés, grammatikai szerkesztésmód, változástipológia, kognitív szempontok stb. E vizsgálatokon túl egy-egy oklevél névanyagának tanulmányozása szintén állhat a kutatás középpontjában. A veszprémvölgyi apácakolostor alapítólevelének szórványait PAIS DEZSŐ (1939), a zobori apátság 1111. és 1113. évi oklevelét KNIEZSA ISTVÁN vizsgálta (1949). SZABÓ DÉNES a dömösi prépostság adománylevelének helyesírásával, majd hely- és vízrajzával foglalkozott

* A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. A tanulmány bővebb változata a *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6. kötetében ugyan megjelent már, mégis a szimpózium lehető teljes anyagának közreadása miatt e helyen is közreadtuk.

(1937, 1954). BÁRCZI GÉZA a tihanyi alapítólevél szórványainak nyelvtörténeti tanulságait foglalta össze nagy részletességgel és alaposággal (1951). Legújabbban pedig komplex szempontokat (pl. történeti-etimológiai, névszociológiai, stb.) alkalmazva szintén monográfiában foglalkozott a Tihanyi alapítólevél szórványaiival HOFFMANN ISTVÁN (2010).

KRISTÓ GYULA több munkájában nyelvészeti eredményekből következtetett az Árpád-kor etnikai viszonyaira: ez az eljárás nem ismeretlen a történettudomány képviselői előtt, akik a Kárpát-medence etnikai képét és településtörténetét próbálták a nevekből szerzett ismeretek segítségével megállapítani. Négy korai oklevelet (az 1002. évi pannonhalmi, az 1009. évi pécsi és veszprémi, valamint az 1018-as veszprémvölgyi oklevelet) vizsgálva KRISTÓ megállapította, hogy már a 10–11. század fordulóján a Kárpát-medence helynevei döntő mértékben szláv (és török) helynevek voltak, „hiszen e népek adtak nevet a letelepedett életmóddal együtt járó, szilárdan rögzült, immár nem változó településeinek” (1993: 204, vö. még 1995: 268, 2000: 26–7). Az ilyen típusú vizsgálatokkal azonban nagyon óvatosan és körültekintően kell bánnunk. HOFFMANN véleménye szerint KRISTÓ nem vette figyelembe azt a fontos kronológiai körülményt, hogy „a dokumentumok korára vonatkozóan semmiképpen sem adhat felvilágosítást a névadás adott esetben jóval korábbi helyzete és állapota” (2005: 119). E helyütt megjegyezhetjük azt is, hogy e korai szórványemlékeink helynévanyagának újratárgyalása és kritikai felülvizsgálata a mai helynévtörténeti kutatások egyik fontos feladata.

3. Jómagam a 11. század első felének, valamint a 13. század elejének helynévadási módjait, típusait kívánom bemutatni és összehasonlítani. A könnyebb nyomon követhetőség kedvéért kiemelek egy-egy nyelvemléket ezekből az időszakokból, és ezeket elemzem részletesebben, valamint hasonlítom össze a helynévrendszerüket. Természetesen nem gondolom, hogy bármely forrásnak a névanyaga önmagában bármiféle rendszert alkotna, azonban HOFFMANN ISTVÁNNal egyetértve magam is úgy vélem, hogy az egyes nevek a magyar helynévállomány részeként magukon viselik a névadásra általában jellemző jegyeket (vö. HOFFMANN 2010: 226). Az ilyen típusú vizsgálatokhoz a legnagyobb segítséget a minél több, minél nagyobb területre vonatkozó hiteles adatokat tartalmazó oklevelek nyújtják. Ezért esett a választásom az 1055. évi Tihanyi alapítólevélre, valamint az 1211. évi Tihanyi birtokösszeírásra. Ezek az oklevelek ugyanahhoz az intézményhez, a tihanyi apátságához kapcsolódnak, és nagy számú megbízható adatot tartalmaznak a 11. század közepéről, illetve a 13. század elejéről, ezen adatok több vármegye területéről származnak, és különféle természeti-táji környezetre utalnak.

3.1. A Tihanyi alapítólevél 82 helynévi szórványa között csupán kettő olyan található, amelynek eredetét nem a magyarból, hanem más nyelvből magyarázhatjuk: *Kesztölc* település, valamint a *Balaton* tó neve, amelyek szláv eredetűek,

és átvétel útján kerültek a magyarba (vö. HOFFMANN 2010: 230). A 13. századi birtokösszeírás anyaga alapján elemezhető 102 név között pedig egyetlen idegen eredetű helynevet találunk, a már említett *Balaton* tó nevét. KRISTÓ GYULA a Szent István korabeli etnikai viszonyokat vizsgálva a Tihanyi alapítólevél kapcsán 11 szláv nyelvű lakosságra utaló szórványt, valamint négy általa török és egy német eredetűnek tartott helynevet sorolt fel (vö. 2000: 23–4). Az alapítólevél részletes elemzése során azonban HOFFMANN ISTVÁN igazolta, hogy a forrásból mindössze két idegen eredetű név mutatható ki, amelyek ráadásul már magyar névhasználókra utaló nyelvi formákban szerepelnek. A tónévben például az eredeti szláv alakban meglévő szókezdő *bl-* mássalhangzó-kapcsolat a következő szótagbeli magánhangzó jellegének megfelelő bontóhanggal van feloldva, az általánosan elfogadott elgondolás szerint ugyanis a magyar nyelv nem kedvelte a szó eleji mássalhangzó-torlódást, ezért igyekezett azt megszüntetni (vö. NYIRKOS 1993: 29, ABÁFFY 2003: 309).¹ A KRISTÓ-féle nyelvi-etnikai vonatkozású vizsgálatok veszélyeire korábban már utaltam.

3.2. Az oklevelekben szereplő magyar eredetű helynevek nyelvi-névrendszertani szempontból két határozottan elkülönülő csoportot alkotnak: a természeti és a műveltségi nevekét. E csoportokat aszerint választottam szét, hogy az ember tevékenységétől függetlenül is létező helyről van-e szó, vagy olyanról, amelyet az ember alakító munkája hozott létre. E két névkategória előfordulási aránya a két oklevélben nem mutat nagy különbséget: az alapítólevél összes figyelembe vett nevének 60%-a természeti név, ez a kategória a 13. századi oklevélben pedig 50%-ot tesz ki. Ezek az arányok önmagukban persze nem sokat mondanak, hiszen például az oklevél szövegezésének célja és jellege nagyban meghatározza azt is, hogy a települések, illetve a birtokok felsorolásszerűen vagy részletesebb határleírással szerepelnek-e benne (vö. HOFFMANN 2010: 227, KOVÁCS É. 2011).

Mindkét oklevélben a műveltségi nevek között a magyarság letelepedése következtében állandósult lakott helyek nevei, a településnevek képviselik a legnagyobb csoportot. A településnév fogalmát a lehető legtágabb értelemben használom, ide sorolva akár a legkisebb lakóhelyet, például halásztanyát is (vö. HOFFMANN 2010: 228). Az alapítólevélben a településnevek „élesen különböznek az összes többi névfajtatól” (HOFFMANN 2010: 231), mivel egyetlen név, a kétrészes *feheruuaru* (*Fehérvár*) kivételével egyrészeselek. A többi névfajta pedig a kétrészes névszerkezet jellemző. Nem mondható el ugyanez a birtokösszeírásról, ahol a 45 településnévből ugyancsak egy olyan van (*Popsoca ~ Popsosca, Papsoka*), amely kétrészes, s ebben az oklevélben nemcsak a településnevek nagy

¹ Legújabbán KENYHERCZ RÓBERT (2011) foglalkozott a szókezdő mássalhangzó-torlódásokkal, s a helynevek hangtörténeti forrásértékét bizonyította. Nem csupán azt vizsgálta, hogy a magyar nyelv miként integrálta hangszerkezeti rendszerébe a jövevényszavakat, hanem feltérképezte azt a folyamatot is, amely során az idegen fonotaktikai minta idővel a magyar nyelv részévé vált.

részére, hanem a természeti nevek felére is jellemző az egyrészes névszerkezet. Az egyrészes településnevek döntő többsége mindkét oklevélben személynévből jött létre metonimikus névadással.² A helynevek alapjául szolgáló személynév lehet szláv (*tichon, knez, u[g]rin; Aarach ~ Araci*),³ török (*olup, culun*), német (*ecli; Pechel*), a keresztény latin eredetű névkincshez tartozó (*Pilip, Mortus, Petra*) vagy magyar eredetű (*Opus, Bychachi ~ Bicaci ~ Bychachi ~ Biccaci, Saca*).⁴ A településneveket alkotó személynévek nagy része az adott korban közszói jelentésvonatkozással nem rendelkezett, ez legfeljebb egy-két magyar eredetű személynév esetében tételezhető fel.

A település népességének etnikai hovatartozásával kapcsolatos névadási indíték szintén megjelenik mind a 11., mind a 13. századi forrásokban, például a török népességre utaló *turku ~ Turk* és *Besenyő (Beseneu)* falu nevének említéskor. A helynevek alapjául szolgáló személynévek etimológiai eredete azonban semmiképpen sem lehet etnikai vonatkozású következtetések alapja (vö. HOFFMANN 2010: 228), noha többen (pl. KRISTÓ GYULA) ilyen szempontú összefüggéseket is felvetnek.

Egyes települések esetében a természeti viszonyok szolgáltatták a névadás motivációját. E nevek szemantikai tartalma utalhat állatvilágra (mint például az alapítólevélbeli *gisnav, huluoodi*, valamint az összeírásbeli *Fured* és *Somardy* helynévben), növényzetre (*sumig*) és domborzati viszonyokra (*segesti*, vö. *ség 'domb'*). E nevek a *gisnav* kivételével képzővel (*-d, -gy, -di, -st*) alakultak.

A víznév > településnév változás az ómagyar korban igen gyakori, ide sorolhatók az 1211-es összeírás *Colon, Fuzegy, Mortua* helynevei. Az *Aszófő (Ozou-*

² A szakirodalomban elterjedt felfogás szerint a személynévből formáns nélkül, tehát képző vagy újabb összetétele tag nélkül történő helynévvé alakulás speciálisan magyar sajátosság (vö. KNIEZSA 1943–1944/2001: 18, KRISTÓ 1976: 15–38), „az ilyen nevet adó közösség a Kárpát-medencében más, mint a magyar, nem lehetett, e helyneveket magyarok adták a Kárpát-medencében, sőt Közép-Kelet-Európában egyedül rájuk jellemző módon. A névadásnak ezt a módját sem a szlávoknál, sem a németeknél, sem a románoknál kimutatni nem lehet.” (KISS L. 1996: 444–5). Ez a névtípus a magyarság mellett Európában és az ahhoz közeli térségekben csupán a törökség névadásában jellemző (vö. MELICH 1925–1929: 6, KNIEZSA 1938: 402, 434, 1943–1944: 127, 1960: 19, BÁRCZI 1958: 158, BENKŐ 1966c: 145, KISS L. 1996: 444, JARRING 1997: 129, 166, 300, 396, 440, 484 stb.). Legújabbban SZENTGYÖRGYI RUDOLF azt bizonyította, hogy a görögség is alkalmazza a fent említett helynévadási gyakorlatot (2010b: 389–90). A formáns nélküli személynévi helynévadás kérdésének tisztázása tehát további, összeurópai keretekben végzett kutatásokat kíván meg.

³ A Tihanyi alapítólevél SZENTGYÖRGYI-féle betűhív átírásában (2010a: 21–38) a kis kezdőbetűvel írott helynevek, valamint a Tihanyi összeírás ERDÉLYI-féle szövegekölésében (PRT. 10: 502–17) a nagy kezdőbetűvel szereplő helynevek írásmódját megtartottam. Ezzel is jelezve azt, hogy az adott szórvány melyik oklevélből származik.

⁴ SZENTGYÖRGYI RUDOLF legújabbban a *tichon* és a *petra* helynevek görög etimonra való visszavezethetőségét fogalmazta meg (2010b).

feu ~ Ozoufeuh) településnév szintén egy korábbi, ugyanilyen alakú természeti névből jött létre.

Az itt vizsgált két korszak (a 11. század közepe és a 12–13. század fordulója) településneveinek jellemző közös jegye az egyrészesség. A későbbiekben a már itt is feltűnő kétrészes nevek (*Fehérvár, Papsoka*) aránya igencsak megnövekszik: elsősorban a 'település, lakott hely' jelentésű *falu ~ falva* alaprészt tartalmazó nevek megjelenésével (például *Újfalu, Tótfalu, Mikolafalu, Egyedfalva*), de a szintén 'település, lakott hely' jelentésű *ház(a), lak(a)* földrajzi köznévi utótagú nevek is ide sorolhatók (*Gyulaháza, Kozmaháza, Pósalaka* stb., ezekhez lásd RÁCZ A. 2005: 103, TÓTH V. 2008: 106, 190), valamint a létező településnevek jelzővel való elkülönítésének eredményeképpen. A települések osztódása következtében keletkezett új falvak neveiben például az alpnév differenciáló szerepű jelzőt kap: *Albárca* 'alsó (adott ponthoz viszonyítva közelebb eső vagy délre lévő) Bárca település', *Felbárca* 'felső (adott ponthoz viszonyítva távolabb eső vagy északra lévő) Bárca', *Középbárca* 'középső Bárca' (vö. TÓTH V. 2008: 32; az ómagyar kori nevek differenciálódásáról lásd még RÁCZ A. 1997, ill. legutóbb monografikus feldolgozásban BÖLCSKEI 2010).

A településnevek mellett a műveltségi nevek csoportjában másfajta helyek nevét is megtaláljuk: az oklevelekben a letelepedés következtében kialakult településszerkezetre utaló utak, közlekedő helyek (*ohut* 'régi út', *Hodut* 'hadak vonulására alkalmas nagy út', **ecli rév ~ réve*), halászhelyek (*seku ueieze, putu uueieze*: személynevek + 'halászhely' szó birtokos személyjeles alakja), vásárhely (*mortis uuasara*: 'Mortis [személynév vagy településnév] vásárhelye, vásártere') és megművelt területek (*petre zenaia*: *Petre* személynév + *széna* 'kaszáló, rét' birtokos személyjeles alakja, *bagat mezee*: *Bagat ~ Bogat* személynév + *mező* 'térseg, szabad és nyílt lapály' birtokos személyjeles alakja) nevei is előfordulnak.

3.3. A természeti nevek csoportjának belső szerkezeti aránya a két oklevélben némi eltérést mutat: míg a Tihanyi alapítólevélben a természeti nevek nagyobbik fele a kétrészes helynevekhez sorolható, addig a 13. századra csökken a kétrészes nevek gyakorisága (az egy- és kétrészes helynevek száma közel azonos) (vö. HOFFMANN 2010: 229, KOVÁCS É. 2011). Az egyrészesség és a kétrészes természeti nevek között legnagyobb számban a vizeket megjelölő nevek fordulnak elő, ezeket a domborzati nevek követik. E két oklevélben más helyfajta ritkábban történik utalás.

Mindkét forrásban azt látjuk, hogy a kétrészes természeti nevek alaprésze a legtöbb esetben a helyfajtáját megjelölő földrajzi köznévről. A leggyakrabban előforduló földrajzi köznevek:⁵ a *fő* 'forrás, kezdet; völgy bejárata': *Sár-fő* (*sar feu*), *Árok feje* (*aruk fee*); a *tő* 'folyó, árok stb. torkolata, vége': *Kőrös töve* (*keuris*

⁵ Az itt említett közszók jelentését a TESz., az EWUng. és a FNESz. segítségével állapítottam meg.

tue), *Besenyei-tő* (*Beseneytu* ~ *Beseneui-tu*), *Szalakos-tő* ~ *Szolokos-tő* (*Zolocostueh*); az *ér* 'kevés vizű természetes vízfolyás, patak', 'vizenyős rét': *Feketere* (*Feket-heréh*), *Kökényere* (*Cucen Hereh*), *Ludasere* (*Ludos Here*); a *tó* 'nagyobb természetes állóvíz': *Pozsony tava* (*Posuntoua* ~ *Posontaua*), *Veyrmür tava* (*Veyrmur thouua* ~ *Veyrmur taua*); a *fok* 'természetes vagy mesterséges vízlevezető csatorna': *Harangod foka* (*Harrangudfoca*), *Tölgyes foka* (*Tulgusfoca* ~ *Tulusfocca* ~ *Tulusfoca*). Az alapítólevél és az összeírás között hasonlóságot találunk a kétrészes nevek grammatikai szerkezetét illetően, ugyanis arra a jelölt birtokos jelzős viszony jellemző. Megjegyezhetjük ugyanakkor, hogy e típus gyakorisága a későbbi századokban fokozatosan csökken.

A bővítményrész a kétrészes természeti nevek nagy részében a kérdéses hely valamilyen sajátosságát, tulajdonságát fejezi ki: képző nélküli melléknévvel (*fekete kumuc*, *Zaarhegy*) vagy főnévből képzett melléknévvel (*kues kut*, *cues humuc*, *Ludos Here*), illetve főnévi jelzővel (*zilu kut*, *Cucen Hereh*), valamint számnévvel (*harmu ferteu*, *harmu hig*). A kétrészes természeti nevek között több olyan is van, amelyben az előtag személynévi előzményből alakult: *babu humca* (*Babu*, *Bab*, ÁSz. 79), *koku zarma* ~ *Choczorma* (*Kaku*, *Kacu*, ÁSz. 442), *luazu holma* (*Luazu*, ÁSz. 498), *Posuntoua* (*Poson*, *Posun*, ÁSz. 648), *Zouafeereh* (*Zoua*, ÁSz. 858), *Wuolcanfaya* ~ *Wolcanfaya* (*Wlkani*, *Vulcan*, ÁSz. 819), *Veyrmur thouua* (*Weimir*, ÁSz. 798) és talán a *Zolocostueh* (*Zoloc*, *Zalok*, ÁSz. 838).

Az egyrészes természeti nevek nagy része földrajzi köznévvvel azonos alakú: *fuk* ~ *Foc* (*fok* 'természetes vagy mesterséges vízlevezető csatorna'), *sar* (*sár* 'mocsár, vizenyős terület, sáros folyóvíz'), *Ferteu* (*fertő* 'fetregő, fürdőhely (elsősorban állatok (disznó, bivaly stb.) számára)'), s ebből alakult ki a későbbi 'mocsaras hely, ingovány, láp'), *Mortua* (*morotva* 'a folyónak mederváltozás következtében lefűződött része, holtmeder'), *Euren* (*örény* 'örvény'). Az oklevelekben előforduló földrajzi köznevek nyelvhasználati státusának a megítélésakor ugyanakkor nehézségbe ütközhetünk (vö. HOFFMANN 2008: 16). Ezek ugyanis lehetnek tulajdonnévi vagy közsói értékűek, sőt elegendő információ híján mindkét kategóriába is besorolható, bizonytalan elemek, mint például az alapítólevélbeli *aruk* (*árok* 'árok, meder; völgy') vagy a *zakadat* (*szakadat* ~ *szakadát* földrajzi köznévi 'szakadék; valamilyen nagyobb folyó- vagy állóvízből kiszakadó vízfolyás, ér') stb. esetében. A földrajzi köznevek tulajdonnévi használata azonban a korai magyar helynévrendszernek is jellegzetes sajátossága lehetett: ezt több olyan név is bizonyítja, amelyek majd egy évezred óta változatlanul ilyen alakban használatosak: *Ér*, *Fertő* stb. Az egyrészes nevek között találunk névképzéssel alkotott helyneveket is. A *Füzegy* (*fizeg*) helynév a *fűz* fanév -gy képzős, a *Harangod* (*Harrangud*) pedig a nedves környezetet kedvelő harangos virágú *harang* növénynév -d helynévképzős származékának tekinthető. A *Hagymás* (*Hagymas* ~ *Hagimas*) víznévben a *hagyma* főnév és az -s helynév-

képző kapcsolódott össze. Az *-st/-sd* képzőbokrót tartalmazó *Kövesd (Cuest)* név a terület köves (kavicsos) talajára utalt.

4. A fentebb említettek alapján a régi magyar helynévadásra nézve megállapíthatjuk, hogy a helynevek rendszerén belül is fontos névalkotási eszköz volt a metonímia. Gyakran jött létre ugyanis településnév pusztá személynévből (például a már említett *Pechel*), állat- és növénynévből (pl. *gisnav*), valamint természeti névből (pl. *Ozoufeu, Colon*). Ez azt is jelenti, hogy a régi névadás ugyancsak támaszkodott a mindenkori névállományra, amit a fentiekén kívül az is jól mutat, hogy a kétrészes nevek között már ebben a korszakban is találunk olyan neveket is, amelyek másodlagosan, más helynév felhasználásával jöttek létre. A Tihanyi alapítólevél és a birtokösszeírás elemzése azt is bizonyította, hogy a régi magyar helynévadás két alapvető típusát a személynévből alakult egyrészes nevek, illetve a földrajzi köznévi alaprészsel alkotott kétrészes mikrotoponimák adták.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET (2003), Az ómagyar kor. Hangtörténet. In: *Magyar nyelvtörténet*. Szerk. KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC. Bp. 301–51.
- ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Bp., 2004.
- BÁRCZI GÉZA (1951), *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Bp.
- BÁRCZI GÉZA (1958), *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Bp.
- BENKŐ LORÁND (1996a), Az Árpád-kori magyarság nyelvöldrajzi helyzete. *MNy.* 92: 399–403.
- BENKŐ LORÁND (1996b), Ómagyar kori helyneveink vizsgálatának néhány szempontjáról, különös tekintettel a település- és népességtörténeti kutatásokra. *NÉ.* 18: 5–14.
- BENKŐ LORÁND (1996c), Az anonymusi hagyomány — és a *Csepel* név eredete. *MNy.* 62: 134–46, 292–305.
- BÖLCSKEI ANDREA (2010), *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. Bp.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Bp., 1993–1995.
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988.
- HOFFMANN ISTVÁN (1996), Névtörténet — nyelvtörténet — társadalomtörténet. *MNyTK.* 207: 113–23.
- HOFFMANN ISTVÁN (2005), Régi helyneveink névadóinak kérdéséhez. *NÉ.* 27: 117–24.
- HOFFMANN ISTVÁN (2007), A Tihanyi alapítólevél nyelvészeti jelentősége. In: *Tanulmányok a 950 éves Tihanyi alapítólevél tiszteletére*. Szerk. ÉRSZEGI GÉZA. Tihany. 61–6.

- HOFFMANN István (2008), A Tihanyi alapítólevél helynévi szórványainak névrendszertani tanulságai. In: *Helynévtörténeti tanulmányok 3.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 9–27.
- HOFFMANN ISTVÁN (2010), *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen.
- JARRING, GUNNAR (1997), *Central Asian Turkic Place-Names. Lop Nor and Tarim Area.* Stockholm.
- KENYHERCZ RÓBERT (2011) *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* Doktori disszertáció (DE BTK). Kézirat. Debrecen.
- KISS LAJOS (1996), A Kárpát-medence régi helynevei. *Nyr.* 120: 440–50.
- KNIEZSA ISTVÁN (1938), Magyarország népei a XI.-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján.* Szerk. SERÉDI JUSZTIANIÁN. Bp. II, 365–472.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943–1944), Keletmagyarország helynevei. In: *Magyarok és románok I–II.* Szerk. DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ. Bp. I, 111–313.
- KNIEZSA ISTVÁN (1943–1944/2001), *Kelet–Magyarország helynevei.* Kiss Lajos bevezető tanulmányával. Bp.
- KNIEZSA ISTVÁN (1949), A zabori apátság 1111. és 1113. évi oklevelei mint nyelvi (nyelvjárási) emlékek. *MNny.* 6: 3–50.
- KNIEZSA ISTVÁN (1960), A szlovák helynévtípusok kronológiája. In: *Névtudományi vizsgálatok.* Szerk. MIKESY SÁNDOR–PAIS DEZSŐ. Bp. 19–26.
- KOVÁCS ÉVA (2011), A 800 éves Tihanyi összeírás helynévi szórványainak névrendszertani tanulságairól. In: *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen. 47–58.
- KRISTÓ GYULA (1976), *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához.* Acta Historica Szegediensis. Tomus LV. Szeged.
- KRISTÓ GYULA (1993), Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulóján. *NÉ.* 15: 200–5.
- KRISTÓ GYULA (1995), *A magyar állam megszületése.* Szeged.
- KRISTÓ GYULA (2000), Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.
- MELICH JÁNOS (1906), Adatok hazánk honfoglaláskori s X–XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. *MNy.* 2: 49–58, 97–106.
- MELICH JÁNOS (1925–1929), *A honfoglaláskori Magyarország.* Bp.
- NYIRKOS ISTVÁN (1993), *Az inetimologikus magánhangzók a magyarban.* Debrecen.
- PAIS DEZSŐ (1939), *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék.* MNyTK. 50. sz. Bp.
- PRT. = *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története I–XII.* Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1912–1916.
- RÁCZ ANITA (1997), Az ómagyar kori nevek differenciálódásáról. *MNyj.* 34: 125–46.
- RÁCZ ANITA (2005), *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen.

- SZABÓ DÉNES (1937), A dömösi prépostság adománylevelének helyesírása. *MNy.* 33: 99–109.
- SZABÓ DÉNES (1954), *A dömösi prépostság adománylevelének hely- és vízrajza.* MNyTK. 85. sz. Bp.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010a), A Tihanyi alapítólevél szövege. Betűhív átírás és magyar fordítás. In: HOFFMANN ISTVÁN: *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen. 21–38.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF (2010b), A Tihanyi alapítólevél görög helynevei. *MNy.* 106: 295–307, 385–96.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára.* Főszerk. BENKŐ LORÁND. I–III. Bp., 1967–76. IV. Mutató. Bp., 1984.
- TÓTH VALÉRIA (2001), *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban.* Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA (2008), *Településnevek változástipológiája.* Debrecen.

